

“Обществена подкрепа за устойчивото управление на зоните по Натура 2000 по черноморското крайбрежие”

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на ФМ на ЕИП. Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Черноморска мрежа на неправителствените организации и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на ФМ на ЕИП и Договарящия орган.

Ползвания в горите и значението им за опазване на естествения характер на местообитанията в защитена зона “Босна” от мрежата на Натура 2000

Георги Гагов

Задълженията за устойчиво управление на зона “Босна” произтичат от Договора за създаване на Европейската общност, според който “от общ интерес и основна цел на общността са съхранението, защитата и подобряване на качеството на околната среда. Към това се отнася също защитата на природните местообитания, както и на дивата флора и фауна.”(1) В България, държава член на ЕС, трябва да се внедрят всички международни и европейски критерии за устойчиво и природодосъобразно стопанисване на горите, които извеждат като основен приоритет запазване и обогатяване на видовото разнообразие.

Екосистемата и местообитанията на територията на защитена зона “Босна” от европейската екологична мрежа Натура 2000 без съмнение се определят като горски. Определението “горска” произтича от факта, че основен елемент на тази екосистема е гората. От състоянието на гората се определят условията за съществуване и протичане на процесите в останалите компоненти на системата: основни скали, почви, влага и води, растения, животни и гъби. Горската екосистема на зона “Босна” представлява сложно и противоречиво единство на компоненти, които са в различна степен свързани и зависими от дейностите на хората в гората.

Според стратегическия план за развитие на горския сектор през следващия период, главната цел е да се постигне устойчиво развитие на дейностите, като се прилагат принципите на многофункционално стопанисване на гората. Важна стратегическа цел е да се поддържат жизнени горски екосистеми, в които да се възстанови и опазва естественото биологично и структурно разнообразие.

Преобладава оценката, че горите на зона “Босна” са самобитни и природосъобразни, с висока екологична стойност и значение. Естествено е, че не трябва да се абсолютизира естествения характер на горските природни местообитания, защото те са формирани с активното участие на хората в усвояването на различни блага от гората. При по задълбочено вникване в тяхното състояние ще се установи, че горите в зоната са твърде разнообразни по произход и състав. Много трудно се намират по-големи горски площи без ясно видими въздействия на външните фактори, свързани със стопанските дейности на хората. Оставените следи показват как се променяла силата на тези човешки въздействия. Стопанският натиск върху гората се е променял с промяната на числеността на

хората, които са живеели в територията край зоната, с промяната на характера на връзките им с другите територии и политическите центрове, които са доминирали в територията. Независимо от количеството на отнетото от гората в зоната, досега тя винаги е намирала сили да се възстанови и да разшири своята територия. Възстановяването много пъти е водило до сериозни промени във видовия състав, който в някои части от територията вероятно е силно променен. Естественото възстановяване винаги е било определящо. От литературата, посветена на горите на Странджа, може да се проследят оценките на специалистите лесовъди и историци за значението на различните ползвания и на видовете сечи за възстановяване на гората, за продължителността на циклите и за промените в биоразнообразието.

Както навсякъде, така и край зона “Босна”, основната част от хората винаги са оценявали значението на горите, според възможностите си да оползотворяват продуктите на горите за решаване на своите проблеми. Горите на зона “Босна” разполагат със значителни фуражни, ловни, риболовни, технически, лекарствени ресурси. От това следва, че Босненската гора, както в миналото, така и в бъдеще ще има свое участие в решаването на големите глобални проблеми на човечеството. В продължение на хилядолетия, за преобладаващата част от хората в района на зона “Босна”, има две основни предназначения на гората: да създава от биомасата дървесина и да осигурява паша и фураж за изхранването на животните.

Най-изследван и оценен през вековете и хилядолетията е приносът на гората за решаване суровинния проблем, чрез добива на дървесина. Добиваната дървесина често е променяла посоката и предназначението си и това е променяло и последиците за местообитанията. Различен подход, организация и последици от дърводобива е имало в зависимост от това дали дървесината се е използвала за добив на метал на място по времето на траките и римляните или за добив на дървени въглища за металургията в Самоков. По различен начин дърводобивът е въздействал за формиране на местообитанията, когато се е добивала елитна дървесина за флота на Османската империя, дърва за местното население или за големите обекти на строителството по време на индустриализацията.

Важно значение за формиране на местообитанията има тази особеност на ползванията в гората, че поради липса на пътна мрежа дърводобивът се е осъществявал най-интензивно в по-достъпните части на зоната, главно край съществуващите коларски пътища. През първата половина на 20 век ползването на нискостъблените гори е осъществявано главно около населените места и край колибите. Когато населението в Странджа и в районът край зона “Босна” е било в своя максимум селата са потребявали огромни количества дърва за местното население. Основната част от населението, което живее в населените места край зоната се отопляват с дърва. От района продължават да се изнасят и значителна част от добитите дърва за отопление.

По голямата част от зоната през периода между Руско-турската и Балканската войни е била гранична територия и това също е допринесло за по-късното развитие на транспортната инфраструктура в и около зоната. През най-югоизточната част на зоната преминава международния път в участъка Царево – Изгрев- Българи Стабилизираните пътища преминават през зоната значително по-късно. Най-напред 1938-/39 г. започва изграждането на горски път от Визица до м. Стара Визица, който продължава към Илиева река. По него се доставят материали

за дъскорезната фабрика в с. Визица. През 1947-1952 г. се извършва строителството на чекълиран път Уграш-Зеленково- Ясна поляна, който преминава по река Зеленковска. Построяват се и други пътища в и около зоната по Трионски дол и Суха река. Това дава възможност да се интензифицира ползването и в недостъпни по рано територии.

Сегашното състояние на гората е резултат от водената политика по отношение на стопанисването на гората през различните периоди. Променяли са се лесовъдските принципи, но може определено да се каже, че както на другите места в страната, така и на територията на зона “Босна”, стопанисването на гората се е разглеждало като система от стопански дейности, насочени преди всичко към увеличаване на производството на дървесина. Специалистите са единодушни, че горите в Странджа и в зона “Босна” са силно повлияни от човешкото въздействие и установеното в тях ползване. Периодично повтарящите се голи сечи и неправилната изборна сеч в условията на засилен натиск от значителното поголовие от едър и дребен добитък в продължение на векове са затрудняваали естественото възобновяване на горите.

В тази трудна за възстановяването на гората обстановка за определен период сред специалистите започва да преобладава мнението, че дъбовите гори в Странджа представляват изродени и загиващи формации, “поради което тяхното възобновяване по естествен път е невъзможно, главно по климатични и биологични причини. За тревогите и търсенето на верен път през времето от стопаните на гората пише Димо Кънев в книгата си “Път през времето, Граматиково, Гора и дивеч”. Някои автори, в т.ч. и Илия Радков не споделят песимистичните изводи за бъдещето на дъбовите гори. След проучванията 1940-42 год., и през 1947 год. той провежда повторни задълбочени изследвания и публикува статията “Биологическите особености на дъбовия подраст”. Пробните площи са заложени в местностите Куртов гьол и Демира-Кабранча, а изследвания за състоянието на дъбовия подраст са правени също в м. Визишки живак и Уеново. Това са територии, които дават основания изводите да бъдат отнесени и за гората на зона “Босна”. Като взема предвид наличието, формата и жизнеността на дъбовия подраст, авторът го разделя на четири категории: нормален потиснат, стар и загиващ подраст, с подробна характеристика за отделните категории. Обосновава се възможността за използване на всички категории, в т.ч. и на торчковия подраст. Изводите са, че природните условия в района са изключително благоприятни за естественото възобновяване на дъбовите и буковите насаждения, което се доказва през следващите години и особено след обилното незапомнено семеношение през 1952 година. Оказва се, че 51 години след това изключителното семеношение, през 2003 год., дъбовите гори отново плодоносят масово по цялата територия на Странджа планина в т.ч. и по крайните периферни райони. Семеношение има при зимния дъб, благуна и масово при косматия дъб. В резултат на извършените проучвания в района на Граматиково и съседните райони Димо Кънев констатира: Масово плодоношение на всички дъбови насаждения от 20-30 годишна възраст до 150-200 год. Най-добро е семеношението на зимния дъб в 80-120 годишните насаждения. Решаващо влияние за появата на поници и фиданки оказва затревяването на почвата. Проследявайки семеносните години, трудно може да се направи изводът за определена периодичност при семеносенето на дъбовите гори.

Може да се твърди, че те зависят от наличие на определени комплексни климатични фактори и условия, въпреки че семеносят през 3-5-8 години.

Според него, масовото възобновяване на дъбовите насаждения през 2003 и 2005 год. налага разработване на нова стратегия за неговото оползотворяване и определяне на насоките при извеждане на отгледните и главните сечи. (2) Доверяваме се на този автор с богат практически опит и примаеме, че написаното се отнася и за гората в зона “Босна”. Според същия автор, семеношението на бука е също неравномерно и обикновено частично през 4 до 8 години, като решаващо значение за възобновяването на източния бук имат кореновите издънки. Най-често е плодоносенето при цера, обикновено през 2-3 години, но подрастът му е много по чувствителен към засенчване и бързо загива, ако няма просветляване и защита от келявия и обикновения габър в началото на неговото развитие.

Многофункционалното стопанисване на горите се внедрява трудно, защото няма добре функциониращ икономически механизъм, който да осигури приходи от климатичните и екологични функции на гората. През последните десетилетия и във връзка с обособяването на вододайните зони на язовирите “Ново Паничарево” и “Ясна поляна” са провеждани и специални мероприятия за водорегулиращите функции на гората. Но проучването показва, че и за мероприятията във вододайните зони няма увереност в очакванията за стабилни приходи, които да осигуряват финансирането на дейностите, които са насочени към опазване на чистотата на водата и на вододайния потенциал на зоната.

Ползването на горите в района на зона “Босна” е тясно свързано с горското кооперативно движение и това се е отразило на отношението на местните хора към гората. В определен период горските кооперации са били основни ползватели на горите и са осигурявали работа и доходи за хората от селата край зоната. Бежанците, които се настаняват в тези села, след като цялата територия се присъединява към България, са имали много ограничени възможности за съществуване само от земеделие и животновъдство. Участието на местните хора като членове на горските кооперации в ползването на горите е създавало възможност по-добре да се осъзнаят връзките между икономическите, социалните и екологичните функции на горите.

В решаването на продоволствения проблем гората участва чрез продукцията на пашуващите в нея животни, с месото добито от дивеча, рибата от реките и изкуствените водоноси, гъбите.

Промените, които са настъпили през годините са много очевидни. До първата половина на 20 век, за изхранване на многобройното планинско население са били нужни повече работни земи, които трябвало да бъдат отвоювани от гората. За разширяване на нивите и подобряване на пасищата, понякога съзнателно са били опожарявани големи горски площи. До средата на миналия век пашата и бръстежът са били основни ползвания на горите. Зимните запаси на фуража са се състояли от сено и листников фураж. Листникът е заемал важно място във фуражния баланс на територията и затова е бил широко разпространен. При различните видове животни е имало специфични технологии за добиване, сушене и съхранение. От животновъдите по колибите в повечето случаи се е добивал от единични дървета край нивите и клоните с листата след кратко сушене са се складирали на място. Поради малкия брой на животните тази дейност е сведена до минимум и от гората

се добиват незначителни количества листников фураж. Може да се направи общ извод: Ако през първите три четвърти от двадесети век във взаимоотношенията между стопаните на горите и животновъдите пашата е била основен проблем, то в края на века и в началото на 21 век наличните площи разрешени за паша са напълно достатъчни. Проблемите с пашата се пораждат главно от собственици, които се опитват да развият безпастирно животновъдство.

Дивите животни и птиците изпълняват важни екологични функции в гората. Добрите стопани на гората трябва да умеят да регулират животинските популации, като се грижат и създават условия за тяхното опазване и възпроизводство, както и на добър ред при тяхното ползване. Горите в зона “Босна” осигуряват добри условия за развъждане на едър дивеч. Значителната територия между населените места, меката зима и добрата хранителна база създават предпоставки за екземпляри с отлични трофейни качества. Районът Дуденово – Зеленково е известен като основно находище на благороден елен. Основен отрицателен фактор за развитие на ловното стопанство е браконьерството и рисковите периоди в хранителната база. При обилни и продължителни снеговалежи и при значително увеличение на хищниците се нанасят значителни щети на популациите от предпочитаните животни загиват или се унищожават от хищници много елени, сърни и диви свине. За развитие на ловното стопанство трябва да се полагат системни грижи. Трябва да се отчитат големите промени, които настъпват в състоянието на пасищата и ливадите и липсата на посеви в нивите, намиращи се в и край зоната. Благородният елен се нуждае от големи количества тревна растителност и млади леторасти. Запасите от дива свиня са силно прменливи и най-голямо значение за намаляване на запасите имат чумните епидемии. В зоната има трайно присъствие на вълци, чакали, лисици. В момента на нашето проучване общественото внимание бе привлечено към проблема за внедряване и утвърждаване на правила за съчетаване на ефективно ловно стопанство с всички останали стопански дейности при гарантиране на свободния достъп до гората за хората от района и туристите.

В по-малка степен, но с важно и вероятно нарастващо значение са суровините добивани от гората за фармацевтичната, химическата и консервната промишленост. Населението от района няма трайни традиции в събирането билки, гъби и горски плодове за пазара. За собствени нужди местното население от древността е събирало билки, гъби, киселици, дренки, скоруши. Използването на тези блага може да се организира за задоволяване на личните нужди на местните хора или като стопанска дейност за заготовки с различна степен на преработка, които се изнасят извън района. През някои години при благоприятно стечение на климатичните фактори – топлият и влажен климат може да напълни гората с много търсени гъби и да осигури значителни доходи. Но тази възможност трудно може да се предвиди за да се създаде подходяща организация за оползотворяване на тези богатства. При добри реколти манатарката и пачия крак се изкупуват масово от различни посредници и трудно може да се осъществи ефективен контрол, който да гарантира възпроизводството на запасите. На съществена пречка за превръщане на гъбите в сериозен ресурс за развитие на специфичен туризъм е невъзможността да се осигури по-далечна прогноза за възможността да се създадат подходящи условия за събиране на различни видове търсени гъби - гъбобер. Имало е отделни кампании, които в определени години са осигурявали значителни количества

продукция. Големите колебания се дължат както на различната продуктивност на запасите в зависимост от климатичните условия през различните години така и на големите колебания в търсенето. Подобно е положението и в билкосъбирането. В гората на зона “Босна” могат да се открият няколко стотин вида растения, които притежават качества за да се събират като билки. Големата кампания за събиране на жълт кантарион доведе да значително намаление на запасите от тази билка, която постепенно се възстановява в някои райони. По различни причини интересът към фитотерапията ще нараства. Отдалечаването на болниците от селата и поскъпването на здравните услуги ще стимулират хората, особено чрез интернет-форумите, отново да се завърнат към корените си и да преоткрият етномедицината и билколечението. Това означава, че значението на билките като ресурс, който ще привлича посетители на гората, ще се увеличава. Вероятно ще се преоцени и положителния опит от миналото. За това напомня и Димо Кънев : “В същото време е редно да отбележим, че голяма част от страничните дейности, като заготовка и износ на билки и гъби, добив на мъждрянови кори, липов цвят, лайка, къмпинги, дърводелски и шивашки цехове и други бяха силно печеливши и попълваха социалните фондове на РДГ и горските стопанства.”(3) Има доста съществени различия в отношението и оценката на потенциала за развитие на дейностите, свързани с оползотворяване на многобройните блага, които могат да се добиват в гората. Преобладава оценката, че не е добра координацията между различните органи, които лицензират участниците, определят запасите, контролират технологията на събирането, осигуряват приходи за стопаните на горите. За да се получи по-добро и справедливо разпределение на разноските и ползите от гъби, билки и горски плодове е нужно да се усъвършенства институционалната рамка на тези дейности. Необходимо е да се създаде по добра организация за изучаване и прогнозиране на запасите. Да се подобри квалификацията на хората, които се занимават със събиране на гъби, билки и горски плодове. Трябва да прогнозираме по-голяма интеграция на дейностите по това направление с развитието на туризма в зоната.

Констатираното значително разнообразие на мненията и препоръките по време на проучването ни даде достатъчно основания да се позовем и на Иван Костов, че “основните проблеми, които се очертават при събиране и оползотворяване на недървесните горски ресурси са следните:

- Не се отчита потенциалът за получаване на приходи от дейности по използване на недървесни ресурси при управлението и устройството на горите.
- Неефективен контрол от страна на компетентните държавни органи при ползването на ресурса.
- Билките, гъбите и горските плодове се ползват неефективно от гледна точка, както на местното, така и на държавната горска служба. Събират се големи количества без оглед на опазване на ресурса, продава се на ниски цени.
- Не се осъществява преработка на място, поради което не се формира т.е. губи се добавена стойност, която да остане на място.
- Не се осъществява реална оценка и липсва система за управление на ресурса.

Основната стратегическа цел, която се очертава съгласно Националната горска стратегия, е регламентиране и регулиране използването на билките гъбите и горските плодове и създаване на условия за устойчивата им експлоатация и формирането на добавена стойност чрез икономически ефективна преработка.”(4)

Проучването ни дава основание да направим изводи, че както в предишните времена, така и в основните слоеве настоящето общество липсва яснота относно значението на най-екологичните функции на гората, които се отразяват косвено върху съдбата на хората, чрез странични или вторични и последващи ефекти. Но с промяната на начина на живот, ускоряването на промените и с натрупване на информацията, все повече хора започват да поумняват и да осъзнават значението и на другите функции на гората: защитни, климаторегулиращи, водорегулиращи, противоерозионни, рекреационни, естетически, оздравителни.

Особен случай на ползване на гората е превръщането на нейните дарове – биоразнообразието, чистия въздух, живата вода, хладината, зеленината, - в ресурси за екологичен и селски туризъм. Създаването на туристически пространства в гората е ново явление. Откриват се нови възможности, които все още не са осмислени и оценени напълно. Трудно е да се оцени значението на промяната: гората ще носи повече доходи не когато се извличат от нея ресурси, които се преработват в различни стоки, а като се превръща естествено природно местообитание. Промяната е, че най-богатите хора в света са по-заинтересовани да преживяват сред природата, отколкото да присвояват от природата. Тяхното внимание се е пренасочило от използване на предмети от гората към наслаждението от цялата съвкупност от функциите на гората и най-вече на екологичните.

Според общата местна стратегия за развитие на трите общините, както и според общинските планови документи бъдещето на селата се свързва с туризма, включително туристически дейности в гората. Най-съществената разлика между гората и крайбрежния плаж като ресурси за туризъм е несравнимо по-голямата чувствителност на горската екосистема. Ефективно регулиране на туристопотока в гората – ето първото условие за устойчиво развитие на екосистемата и на туризма.

Накрая може да повторим основната идея на доклада като се позовем на последната книга на Иван Костов

“В заключение искаме да кажем, че на гората днес се гледа не като на сбор от дървета с поставена цел висока производителност и запаси, а като на сложна екологична система от растения, животни, микроорганизми, почва и основна скала – свързани компоненти, които си влияят двупосочно и многопосочно. Доминираща роля в тази екосистема играе гората. Направлявана от лесовъда тя трябва да създава условия за оцеляване и развитие на всички компоненти.” (5)

Основен инструмент за направляване ролята на гората трябва да стане Плана за управление на защитена зона “Босна”, който трябва да се интегрира в единната стратегия за устойчиво развитие на крайбрежието и Странджа.

Използвани източници

1. Директива 92/43 на Съвета на Европейската икономическа общност от 21.05.1992 за запазване на природните местообитания и на дивата флора и фауна.

2. Димо Кънев, Път през времето, Граматиково, Гора и дивеч, Бургас 2006, с. 109.
3. Димо Кънев, Път през времето, Граматиково, Гора и дивеч, Бургас 2006, с. 212
4. Иван Костов, Горските ресурси в Бургаска област в преход към многоцелево и устойчиво стопанисване, Бургас, 2003, Диамант, с.102
5. Иван Костов, Изборно-сечищно стопанисване на горите във Вътрешна Странджа, Бургас, 2009, с.232